

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 10.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport keretében
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében



Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón:
Jénai diákszoba (Daniel Kriebel festménye, 1799)
Sikos István *Album amicorum* (1798–1826)
Budapest, Evangélikus Országos Levéltár V.183



Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Korrektor: Szatmári Áron
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Dorombon

Előszó és visszatekintés

(Kétszázötven év)

1772. január 2-án született Jankovich Miklós (1772–1846). A neve ismerősen cseng a könyvtörténészek és a muzeológusok számára, hiszen gyűjteménye legjavát ma is több múzeumban nézegethetjük, hajdani könyveit többek között az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi. A magyar közköltészet világában azonban ő több egy egyszerű régiséggyűjtőnél: a legnagyobb ilyen kéziratsorozat gazdája, sőt tervezett kiadója volt. *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* lett volna a címe, de csak tíz kötetnyi kéziratot másolat őrzi a nagy tervet. Mondhatni: ő ásta meg a mi Korinthoszi-csatornáinkat, összekötve a hagyomány eltérő tengeröbleit. Jankovich nélkül nem ismernénk a *Mátray-kódexet*, a *Szentsei-dalok* könyvet, az *Erdélyi-énekes* könyvet, sem a *Dávidné Soltárit*. Ponyvák tucatjait mentette meg, miközben ősnymtatványokat is gyűjtött. A mindenre kiterjedő figyelem, a régi közkultúrában való jártasság és a honfíúi buzgalom együttesen segítették munkáját. Ő pedig a miénket a XX. század, majd a jelenkor forráskutatásaiban.

(Húsz év)

Fontos év volt a magyar közköltészet kutatásában a 2002. esztendő. Két olyan alapvető könyv jelent meg ekkor, amelyek máig meghatározzák a szakterületet. Segítik a tájékozódást ebben a színes labirintusban, a végtelen irodalmi aljnővényzetben.

Csaknem negyven évvel az első kiadás (1963) után látott napvilágot Stoll Béla (1928–2011) ezer oldalát meghaladó kézikönyve, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. A Balassi Kiadó később CD-n, majd frissített online változatban is közreadta, én ennek offline példányát használom ma is. A két kötetben összesen $883 + 409 = 1292$ kézirat (néha egy tételes szám alatt több forrás) leírását találjuk. Megtiszteltetés volt számomra, hogy 1998-tól részt vehettem a frissítésben, s azóta is szorgosan gyűjtöm az újonnan

felbukkanó kéziratok leírását. Olyan ez a könyv, mint a Larousse Enciklopédia, Hegedüs Géza szavaival: ami nincs benne „a Stoll”-ban, az nincs is. Értsd: sajnós elkerülheti a szakma figyelmét egy olyan forrás, amely (még) nem került be. Reméljük, mielőbb elkészülhet a harmadik kiadás is, immár egy következő kutatónemzedék bevonásával.

A másik kulcsfontosságú 2002-es könyv szerzője, Kerényi Ferenc (1944–2008) sajnós már éppúgy egy másik világból figyelni munkánkat, mint Stoll Béla. A XIX. századi textológia egyik legnagyobb egyénisége, a „mindentudó”, Hercule Poirot méltó tanítványa talán vizsgálóremeknek szánta a *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)* című monográfiát. Mindenesetre senki se tudott ilyet írni se előtte, se utána. Ezért is fáj, hogy mennyire nem kezeljük érdeme szerint. Bolti forgalomban alig bukkant fel, a Pest Megye Monográfia Közalapítvány adta ki, s attól tartok, csak a szűkebb szakma ismeri. Holott ez a könyv mindannyiunk etalonja lehetne tömör, de színes fogalmazásáért, a tények logikus, de nem rideg összerendezéséért. Egy nagy kiterjedésű vármegye komplex művelődési modellje tárul fel benne, személyek és földrajzi helyek, intézmények és magánélet szerves összefonódásaival. Nem meglepő, hogy Kerényi a térség közköltészetére is kitér, főként az Erdélyi Jánosnak beküldött „népdalgyűjtemények” anyagát és a váci *Énekes Gyűjtemény* (1799, 1801) hatását vizsgálva, izgalmas közelítésekkel Fáy András, Mátyási József vagy Petőfi Sándor közösségi hatásaihoz. Ha úgy tetszik, rákérdez az írók regionális mozgásterére, hátországára. Minden mondata kincs, megszívlelendő, használandó.

(Tíz év)

2012-ben a saját házunk táján igyekeztünk tenni valamit a közköltészet népszerűsítéséért, építve az előzményekre, a nagy kutatónemzedékek, elsősorban Külöls Imola munkásságára. Egy közös OTKA-pályázat keretében (amely fő feladatának a *Régi magyar költők tára* XVIII. századi közköltészeti sorozata bővítését tekintette), kísérletképpen indult meg a *Doromb. Közköltészeti tanulmányok*. E szerencsés pillanatban úgy tűnt, lesz évente néhány olyan kutató, akinek segítséget jelent, ha közköltészeti vagy oda kapcsolódó kutatásairól terjedelmi korlát nélkül értekezhet, akár forrásközléssel, táblázatokkal, statisztikákkal, kottákkal. A Reciti Kiadó és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA) Irodalomtudományi Intézet, elsősorban a XVIII. századi osztály mindenben támogatta a kissé rendhagyó vállalkozást. Az akkori bizalomnak és játékos kedvünknek köszönhető, hogy a sorozat ma már a tizedik kötetnél jár, a terjedelem is jelentősen megnőtt. Ami pedig még nagyobb öröm: új és új, egyébként más kutatásban jeleskedő kollégák csatlakoznak egy-egy ideillő tanulmánnyal, bővítve és tágítva a szerzői és tartalmi kört egyaránt. Szeretettel emlékezünk azokra a szerzőtársakra, akik már nem érhatték meg az évfordulót: Kálmán C. György-

re, Kobzos Kiss Tamásra és Vadai Istvánra – nélkülük nem lehet teljes a kép. Az utóbbi években azokon az írásokon kívül, amelyek kifejezetten a *Doromb* számára készültek, egyre több olyan tanulmány is megjelent nálunk, amelyeket tudós fordítók a nemzetközi szakirodalomból válogattak, hogy ezzel is segítsék egyes témakörök vagy kutatási ágak hazai jelenlétét, adaptációját, terminológiai tisztázását. Ebben főként az International Ballad Conference (Kommission für Volksdichtung) kiadványai voltak ihletőink, s az együttműködés a jövőben is folytatódik.

(Egy év)

A *Doromb* tizedik kötete némileg magyarázatot ad arra, miért emlegettem a fenti évfordulókat. A közköltészet tárgya foltszerű jelenségeket takar, a módszeren is rugalmas, néha nemes értelemben amorf. Sok helyről érkező adatok keverednek a kaleidoszkópban, amely élénk tárná egy-egy populáris alkotás kialakulását, szerzői vagy befogadói kontextusát. Egy apró mozdulat, s a kaleidoszkóp máris más képet mutat. Ez a játékosság, a tények és a gyanú sajátos párbeszéde a mostani kötetre is jellemző, s nemcsak az egyes írásokon belül, hanem köztük is áthallást teremtve. Hisszük, hogy a régebbi populáris művészet kutatása valójában a kultúratudomány egyik önálló ágaként szolgál, módszerenát esetről esetre formálva, próbálgatva. „Borostyánkőbe én be nem fagyok” – üzeni nekünk mottóként József Attila.

A jubileumi kötet a megszokott módon, három fejezetben adja közre gazdag anyagát. A nemzetközi populáris kultúrát érintő műhelytanulmányok után a magyarországi tárgyú írások következnek, majd végül két recenzió. Mivel a fejezeteken belül nagyjából kronológiai rendben haladnak a cikkek, itt csak néhány további kapcsolatra szeretnék utalni. A többi az olvasó-felfedezőre bízom.

A régi közköltészet egyaránt vizsgálható média-, műfaj- vagy tárgy történeti szempontok szerint. A kötetben mindháromra akad példa, természetesen átjárásokkal. Az elsőt tekintve példaértékű David Atkinson írása (Vaderna Gábor jóvoltából előbb jelenik meg magyarul, mint angolul), amely az angol ponyvairodalomban gyakori ballada-, azaz dalkiadványok történetét, kiadói politikáját elemzi a XVIII. század derekán. E versek ott sorakoztak a bontakozó angol romantika virtuális könyvespolcain is, áttételes világirodalmi hatásuk sem mellékes. A nyomtatott médium Knapp Éva két forráselemző tanulmányában is kulcsszerepet játszik. Az egyikben Faludi Ferenc közismert nagyheti fohászának eddig ismeretlen kiadásáról olvashatunk. A másik közlemény Berei Farkas András vándorló életet élő alkalmi költő egyik kis nyomtatványáról szól, amely Jászón bukkant fel a közelmúltban.

A közegváltás kérdéseit több jelentős írás érinti. A jubileumok sorában Gaal György kétszáz éve kiadott mesegyűjteménye előtt is fejet hajtunk. A *Mährchen*

der Magyaren ugyanakkor módszertani kérdéseket zúdít ránk: 1817-ben, magyar katonáktól, életrajzból gyűjtött magyar szövegből miként lett német, magas irodalmi tónusú műfordítás? Milyen mintái, milyen követői voltak? A Musäus-féle mesekiadó irányzat hogyan viszonyul a Grimm fivérek híres munkájához? Kötetünkben Gulyás Judit és Havay Viktória egy-egy alapos tanulmánnyal bővítik tudásunkat a Gaal-filológiáról.

Élőszó, énekelt népdal és műköltészet, sőt hazafias lírai „program” összefüggéseit tárja fel Ruttkay Veronika nagy ívű elemzése. A szerző a skót és angol inspirációk után a XIX. századi magyar, főként erdélyi irodalomra tekint, tehát mediális és jelentős földrajzi–politikai–kulturális közegváltásról kapunk információkat például Kriza János Burns-fordítása kapcsán. Ugyancsak társadalmi és műveltségi rétegek választották el Dessewffy Virginia grófnőt érdeklődése tárgyától, a birtokán hallható népdaloktól. Gyűjtőmunkáját az 1840-es évek tág népdalfogalmának megfelelően mégis siker koronázta, a kéziratai eljutottak Erdélyi János kezeihez, bár sajnos a kottamelléletek mára elkallódtak. A korszak zeneéletének kiváló kutatója, Tari Lujza azzal ajándékozza meg a jubileumi *Doromb* olvasóit, hogy a Dessewffy-gyűjtés teljes szöveganyagát is közreadja, élő népzenei példákkal.

Tartalmi szempontok szerint további párhuzamokat sugall néhány írás. Evelyn Birge Vitz a kora újkori francia balladák pszichológiai hátterét vizsgálja, főként az elszakadáshoz, a gyászhoz való viszony, az érzelmek kimutathatóságának mérlegén, Sziklay Cs. Mónika értő fordításában. A magyar és kelet-európai balladák műköltészeti továbbélését Szilágyi Márton ezúttal Arany János *Népdala (Duna vizén lefelé úsz a ladik)* kapcsán elemzi. A pszichológiai háttér kutatása a XX. századot érintő tanulmányokban is elsődleges. Tüskés Gábor a magyar vallási néprajz egyik emblematisz alakjához, a hasznosi Csépe Klárához fordul, s teljes terjedelmében közreadja 1978-ban készített interjúit. A beszélgetések során feltárul az idős asszony Mária-látomásainak lelki és egyúttal vallástörténeti háttere is, hiszen az elhangzó motívumok egy része közvetlen kapcsolatban áll a Szentírással és a kegyességi irodalommal. Közösségi szerepvállalása, rendőrségi zaklatásai szintén fontos korjelzők. Hasonlóképp elszomorító történelmi környezetbe ágyazódik Buda Attila tanulmánya a Hortobágyra deportált emberek saját közköltészetéről, vigasztalást és szórakozást jelentő vershagyományáról. Az írás első fele jogtörténeti pontossággal vázolja fel a kitelepítések formális hivatkozásait, később pedig a feldúlt magánszféra, a közösségi „versmagány” világában mélyedhetünk el.

Az alkalmiságot mint szövegalkotási tényezőt első hely illeti meg a régi közkultúrában, az élet átmeneti rítusain (születés, esküvő, halál) és az egyházi ünnepeken túl a profán mozzanatokig (farsang, munkahely). A téli ünnepkör gazdag nemzetközi motívumtárából Küllős Imola azokat a biblikus

és ókeresztény elemeket vizsgálja, amelyek nyomot hagytak a XVIII. századi magyar diák köszöntőverseken, s a korabeli közönség számára megteremtették, felidéztek a karácsony vagy a húsvét üzenetét. A néha igencsak világias pillanatokban, magánházaknál, téli asztaltársaság jelenlétében elmondott rigmusok az ünnep komolyságának hordozói lehettek. Perger Gyula írása ugyan csak az újesztendei köszöntők világából válogat, de nyomtatásban (önálló lapon vagy a sajtóban) megjelent klapanciákat, melyekkel a kéményseprők kívántak boldogságot a városok lakóinak, megrendelőiknek a XIX. században. A versikék tónusa és minősége eltér a veretes XVIII. századi köszöntőkétől, de éppúgy ráirányítják a figyelmet az ünnepekre mint társadalmi kommunikációs csatornára. Szakrális tárgyokról, az ún. *Zakariás-áldás* gyógyhatásának keresztjeiről szól Voigt Vilmos közleménye, egy korábbi tanulmányának egészítéseképp.

A halál mint kulturális gesztus a XIX. századi orosz közköltészetet is áthatja, például a párbajban meghalt Puskin mint „mártír” kapcsán nyomban tollat ragadtak a versfaragók. Kalavszky Zsófia ismét a kontextus legmélyére tekint, politikai-esztétikai összefüggéseket tár fel, s magyarul első ízben olvasható szemelvényeket közöl a Puskin-nekrológokból.

Egyedi, de mégis toposzokon alapuló vershagyományt eleméz Dóbék Ágnes, aki a XVIII. századi magyar egyházi és világi elit körében divatos, olasz nyelvű alkalmi költeményekből ad ízelítőt. Ritka találkozások és egyre bővebb szellemi tájékozódás képsorait kapjuk Gömöri Györgytől, aki egy XIX. század eleji evangélikus értelmiségi, Sikos István *album amicorum*-át vizsgálja. Megint másfajta alkalmak, a Napóleon-kor nagy csatái hívták életre Pálóczi Horváth Ádám soha ki nem adott, de összefüggő dalciklusát, amelynek darabjai viszonylag széles körben variálódtak a XIX. század első felében. Sajat tanulmányomban (melynek I. része a *Doromb* 9. kötetében jelent meg) e politikai helyzetdalok és indulók repertóriumát közlöm.

Tárgy- és motívumtörténet határvidékén jár Voigt Vilmos áttekintő esszéje, amellyel sorozatunk névadó hangszerének testvéreit, a jelhordozó hangszereket vizsgálja. Főként azokat, amelyek megformálásukkal állat- vagy emberalakokat idéznek, de tágabban (ahogy a doromb is) allegorikus jelentésük is lehet, amely sokszoros szűrőn át végül eljut a klasszikus zenébe és a modern popularitásba is. Gondoljunk csak a rézfúvósok vagy a nádas hangszerek által előhívott harcias hangulatra vagy a magyar töröksíp kultuszára, amelyet a Schunda-tárogató örökített tovább. Vagyis *jelkép* és *jelhang* összefonódhat. S ha már az állatok tudatos és tudattalan allegorézisénel tartunk: állandó szerzőnk, Mikos Éva is folytatja a modern mondákról szóló cikksorozatát. Ezúttal a városok mélyén megbújó krokodilok, a csatornák rémei játsszák a főszerepet, ám nemcsak az *Alligátor* című filmben, hanem napjaink bulvárhíreiben is.

Több tanulmány vállalkozik arra, hogy konkrét történelmi adatokkal ütköztesse a közköltészet egyes alkotásait. Nemesné Matus Zsanett ismét Győr múltjába kalauzol egy lánycsúfoló verssorozat apropóján. Levéltári és családtörténeti kutatásai során a reformkori győri lányok szatirikus névsorához egészen konkrét személyeket és életutakat tudott hozzárendelni. Éppígy kilép immár a betyárromantika ködéből a nagyszalontai Fábián Pista, akinek sorsát Seres István rekonstruálta levéltári forrásokból. A „futóbetyár” figurája Arany János miatt sem közömbös.

A két, igen alapos recenzió egyrészt állandó szerzőnk, Pikli Natália angol monográfiájának ismertetését adja; a kötet a *hobby-horse*, vagyis a falovacska kapcsán az egész kora újkori angol popularitásra tekint sajátos nézőpontból. Másrészt Domokos Mariann jóvoltából a Steve Roud főszerkesztésében megjelent nemzetközi ponyvatörténeti kézikönyv (*Cheap Print and the People*) tartalmát és fő módszertani kérdéseit is megismerhetjük.

A szerkesztő ez úton is köszönetet mond a szerzők töretlen bizalmáért, kifogyhatatlan ötleteiért, türelméért, akárcsak a Reciti Kiadó állandó segítségéért. A kötet megjelenését – az előző öthöz hasonlóan – a most lezárult *Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820* Lendület kutatócsoport támogatta. Hisszük, hogy munkánkkal a dunántúli régió irodalom- és művelődéstörténetéhez is sikerült új adatokat és szempontokat közölnünk Győrtől Pécsig, Petrikeresztúrtól Kőszegig, a templomoktól a kaszárnyákon át a báltermekig. A zökkenőmentes folytatást ugyancsak pályázati támogatással szeretnénk biztosítani, s reményeink szerint 2023-ban a kettős irodalmi emlékév (Csokonai és Petőfi) tiszteletére új kötettel jelentkezünk majd.

Köszönetet mondunk a Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár szíves segítségéért, mellyel hozzájárultak néhány ritka műtárgyuk fényképének újraközléséhez. A borítón látható vízfestmény az Evangélikus Országos Levéltárban található Sikos István peregrinációs albumában (lásd Gömöri György cikkét), köszönetet mondunk a közlési engedélyért. A korrektori munkáért Szatmári Áronnak, a tördelésért, a képszerkesztésért és a borítótervezésért Szilágyi N. Zsuzsának, az angol rezümék gondozásáért és részben fordításáért pedig Szabó Dávidnak tartozunk nagy hálával.

Lectori salutem!

Csörsz Rumen István